

silná osobnost, jež bude disponovat zmíněnými vlastnosti, se obvykle nenechá tak snadno zavléct do manipulativního jednání.

Nicméně tyto drobné připomínky nijak neumenšují významnost díla, jehož znalost se v současném světě „postpravdy“ a „postfakticity“ jeví více než prospěšná, a to v rovině nejenom právní, ale i lidské a občanské.

Katarzyna Żák Krzyżanková*

Sands Philippe. *East West Street. On the Origins of “Genocide” and “Crimes against Humanity”*. New York: Alfred A. Knopf – Penguin Random House, 2016, 464 s.

Knihy, které nepřicházejí s žádnou originální až provokativní tezí, ale zaměřují se spíše na popis určitého období založený na detailním rozboru historických pramenů, nemívají mezi odborníky na mezinárodní právo větší ohlas. Navzdory tomu se jedním z bestsellerů posledních let v této oblasti stala kniha, která spadá právě do této kategorie. Jedná se o dílo anglicko-francouzského autora *Philippe Sandse East West Street. On the Origins of “Genocide” and “Crimes against Humanity”* (v překladu *Východo-západní ulice. O původu „genocidy“ a „zločinů proti lidskosti“*), které vyšlo v roce 2016 v nakladatelství Knopf/Penguin Random House, jež standardně vydává spíše beletristické tituly. I sám autor se ostatně dlouhodobě pohybuje na hranici mezi akademickou a populárně-naučnou produkcí.

Na svém kontě má mimo jiné divadelní hru vážící se k právním aspektům druhé války v Iráku z roku 2003 (*Called to Account*) a dokumentární film, jehož hlavními protagonisty jsou synové předních nacistických válečných zločinců (*My Nazi Legacy: What Our Fathers Did*), kteří se liší pohledem na své otce i na nacistické období obecně. Všem dílům bez ohledu na jejich konkrétní zaměření je společné to, že v nich Sands zužitkovává jak své teoretické znalosti mezinárodního práva, které sdílí se studenty coby přednášející na University College of London, tak praktické zkušenosti advokáta, který byl zapojen do snad všech velkých mezinárodních trestněprávních kauz období od konce studené války (Jugoslávie, Rwanda, Irák, Guantánamo, Chile apod.). Všechna díla také nesou výrazné stopy osobního přístupu autora. Nejsilněji tak činí právě recenzovaná kniha, která není jen ohlédnutím se za okolnostmi vzniku mezinárodního trestního práva, ale zachycuje i část rodinné historie samotného autora.

Knize se po jejím vydání dostalo pozitivního přijetí ze strany širší veřejnosti. Kladné recenze na ni vyšly v předních anglosaských denících (*The Guardian*, *The Times* aj.), získala několik cen (*Baillie Gifford Prize* za nejlepší titul literatury faktu za rok 2016, Literární cena JQ-Wingate) a kritici ji popsali snad všemi superlativy, jež byli schopni vymyslet

* JUDr. Katarzyna Żák Krzyżanková, Ph.D., odborná asistentka katedry teorie práva a právních učení Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: krzyzank@prf.cuni.cz.

(pohlcující, poutavá, silná, oslňující atd.). Velký zájem vzbudila kniha také mezi právníky. Evropský časopis pro mezinárodní právo (*European Journal of International Law*) dal autorovi prostor na svých stránkách¹ a jeho šéfredaktor, *Joseph Weiler*, s ním nahrál interview.² Evropská společnost pro mezinárodní právo (*European Society for International Law*) na své konferenci v roce 2017 toto interview zopakovala naživo. Musím přiznat, že všechna chvála, kterou jsem si na knihu přečetla a vyslechla, ve mně vzbudila nejen zvědavost, ale i určitou skepsi. Po dočtení knihy mohu s klidným svědomím říci, že zatímco zvědavost byla na místě, skepse nikoli. *East West Street* si skutečně všechna superlativa, kterých se jí dostalo, plně zaslouží.

Kniha je založena na paralelním vyprávění životních příběhů čtyř mužů, jejichž osudy byly nějakým způsobem spojeny s městem, které se v závislosti na době a tom, ke kterému státu zrovna patřilo či kdo je zrovna okupoval, nazývalo Lemberg, Lwów, Lvov či Lviv (dále budu používat českou variantu Lvov). Právě ve Lvově se nachází ona fiktivní Východo-západní ulice, na níž se protagonisté knihy mohli setkat, respektive po níž všichni, byť v různých obdobích, chodili, bydleli zde, nebo tu aspoň pronášeli své projevy. Ačkoli reálně žádná ulice s daným názvem ve Lvově není a nikdy nebyla, mapka města v úvodu knihy ukazuje, že hlavní protagonisté byli skutečně lvovskými sousedy. Text pak dokumentuje, jak významný a současně různorodý vliv na jejich životy pobyt ve Lvově měl. Město tak v knize nevystupuje jen jako kulisa, ale je plnohodnotným pátým protagonistou díla, jehož osudy v první polovině 20. století nebyly o nic méně dramatické a pohnuté, než jak tomu bylo u čtyř protagonistů lidských.

Dva z těchto lidských protagonistů jsou, alespoň pro čtenáře z řad mezinárodních právníků, dobře známí. Prvním z nich je *Hersch Lauterpacht*, jeden z klasiků mezinárodního práva, který strávil většinu svého života (po odchodu z Lvova) ve Velké Británii, kde působil na *London School of Economics* a na univerzitě v Cambridgi. Druhým je *Rafael Lemkin*, polský právník, který žil od počátku války v USA. Oba muži, jak kniha hezky ukazuje, se od sebe svým naturelem a přístupem velmi lišili. Zatímco *Lauterpacht* byl vědecky pečlivý, racionální a pragmatický, *Lemkin* více podléhal emocím a neváhal si fakta občas upravit tak, aby lépe zapadala do jeho obrazu světa. *Lauterpacht* se těšil již během svého života velké úctě, naopak *Lemkin* se většího uznání dočkal až po své smrti. *Lauterpacht* založil (tradiční) rodinu, *Lemkin* zůstal po celý život sám. Přes tyto rozdíly měli oba muži mnoho společného – byli židovského původu, prožili část dětství či mládí ve Lvově, absolvovali zde část právnických studií a stihli město včas opustit, díky čemuž mohli následně o nacistických zločinech psát, aniž by se sami, na rozdíl od velké části svých příbuzných, stali jejich obětmi. Oba muži také, každý svým způsobem, přispěli ke vzniku mezinárodního trestního práva (*Lauterpacht* i ke vzniku mezinárodního práva lidských práv).

Nacistické zločiny přivádějí na scénu zbývající dva protagonisty knihy, a to ve velmi odlišných rolích. Oběti těchto zločinů reprezentuje *Leon Buchholz* – dědeček autora knihy, který také pocházel ze Lvova, odkud již ve 20. letech přesídlil do Vídně. Anšlus Rakouska nacistickým Německem ho připravil o práci, majetek a dočasně i kontakt se ženou a dcerou a přinutil ho přesunout se z Vídně dále na západ, do Paříže, kde se mu podařilo

¹ SANDS, Philippe. Reflections on International Judicialization. *European Journal of International Law*. 2017, Vol. 27, No. 4, s. 885–900.

² Interview with Philippe Sands [online]. 19. 1. 2017. Dostupné z: <<http://ejil.org/episode.php?episode=27>>.

přečkat holocaust, jemuž padla za oběť většina jeho příbuzných. Na druhé straně, coby jeden z pachatelů zločinů, stojí *Hans Frank* – německý právník, který v letech 1939–1945 zastával místo guvernéra tzv. Generálního gouvernementu, na jehož území se nacházelo také město Lvov. Právě Frank vydal rozkazy, na jejichž základě našli v koncentračních táborech či při hromadných popravách smrt příbuzní všech tří dalších protagonistů knihy. A v jejichž důsledku měl poválečný Lvov výrazně jiné národnostní složení než Lvov předválečný.

Sands nevypráví životy svých čtyř hrdinů (či antihrdinů) nezávisle na sobě, jeden po druhém, naopak je v celkem deseti kapitolách účelně propojuje. Postupně se tak dozvídáme, jak *Lauterpacht*, *Lemkin*, *Buchholz* a *Frank* žili před nástupem nacismu, jak na tento nástup reagovali a jak prožili, popřípadě díky čemu přežili, období druhé světové války. Velkou pozornost věnuje kniha poválečným událostem, zejména Norimberskému procesu s hlavními německými válečnými zločinci. Během tohoto procesu se totiž osudy tří ze čtyř protagonistů protnulý nejen symbolicky, ale i reálně. *Frank* seděl na lavici obžalovaných a nakonec byl tribunálem odsouzen k trestu smrti a na podzim roku 1946 oběšen. *Lauterpacht* a *Lemkin* byli, aspoň po určitý čas, součástí právních týmů zastupujících v Norimberku Velkou Británii a USA. Oba také přišli s návrhy na to, za jaké zločiny by lidé typu *Franka* měli být v historicky první mezinárodním procesu s představiteli poraženého státu vlastně stíháni. Tyto návrhy se od sebe lišily stejně radikálně jako jejich autoři.

Lauterpacht považoval za hlavní oběti nacistických zločinů konkrétní jednotlivce. Vzhledem k tomu, že soudobé mezinárodní právo znalo pouze kategorii válečných zločinů, která ovšem postihovala jen některá porušení práva ozbrojených konfliktů, navrhl zavedení nové kategorie, a to tzv. zločinů proti lidskosti. Ty měly spočívat v krutém a nelidském zacházení s civilním obyvatelstvem, např. v jeho likvidaci v koncentračních táborech. *Lemkin* byl naproti tomu stoupencem skupinového přístupu k nacistickým zločinům. Specifickým rysem těchto zločinů bylo podle něj to, že směřovaly proti určité lidské (rasové, národnostní, etnické či náboženské) skupině jako celku. Kombinací řeckého výrazu pro rasu či kmen (*genos*) a latinského slova označujícího vraždu (*cide*) vytvořil *Lemkin* pro tyto zločiny nový název – genocida.³

Ačkoli dnes máme tendenci vnímat zločiny proti lidskosti a zločin genocidy jako vzájemně se doplňující kategorie, jejich autoři, jak kniha odhaluje, je považovali za konkurenční projekty založené na odlišné (individuální vs. skupinové) logice. *Lemkin* měl za to, že individuální přístup nepostačuje k postižení pravé podstaty nacistických zločinů. *Lauterpacht* se zas domníval, že zaměření na skupiny by vlastně jen potvrdilo nacisty zastávaný názor, že člověk je primárně definován svou přínáležitostí k určité rase, národu či náboženské skupině. Kniha hezky ukazuje, jak se při přípravě Norimberského procesu a v jeho průběhu oba právníci snažili prosadit koncepci svou a naopak omezit vliv koncepcí toho druhého.

V Norimberku byl jasným vítězem *Lauterpacht*. Zločiny proti lidskosti byly obsaženy jak ve Statutu tribunálu, tak následně v jeho rozsudku. Naopak zločin genocidy se k velkému zklamání *Lemkina*, který den vyhlášení rozsudku označil za nejtemnější den svého života, ani do jednoho instrumentu nedostal, byť během procesu jej jak obžaloba, tak

³ LEMKIN, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1944.

překvapivě i někteří obvinění několikrát zmínili. V poválečném období se karta začala obracet. Již v roce 1948 byla na půdě OSN, za aktivní účasti *Lemkina*, přijata *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocida* (o tom, zda den jejího přijetí označil *Lemkin* za nejsvětější den svého života, kniha mlčí). Zločiny proti lidskosti naproti tomu dosud v samostatné mezinárodní smlouvě kodifikovány nebyly, byť je najdeme – vedle genocidy (a válečných zločinů a zločinu agrese) – třeba v Římském statutu Mezinárodního trestního soudu. Postupem doby byla navíc mezi zločiny zavedena jakási neformální hierarchie, podle níž právě genocida, s ohledem na své zaměření na lidské skupiny a ne „pouze“ jednotlivce, představuje „zločin všech zločinů“,⁴ který je svou podstatou závažnější než třeba zločiny proti lidskosti.

Tento vývoj by *Lauterpachta* jistě nepotěšil. Určité satisfakce by se mu ovšem dostalo v jiné oblasti. Jeho návrh, aby jednotlivci byli v mezinárodním právu nejen nositeli povinností (nepáchat závažné zločiny), ale i nositeli práv, padl po druhé světové válce a zejména od 60. let na úrodnou půdu. Postupně tak byla přijata celá série mezinárodních smluv na ochranu lidských práv a vznikly instituce, jež mají za úkol dodržování těchto práv monitorovat a vymáhat (např. Evropský soud pro lidská práva). Ačkoli se *Lauterpacht* vzniku skutečně robustního systému ochrany lidských práv již nedožil (zemřel v roce 1960), lze ho nepochybně řadit mezi zakladatele tohoto systému.

Sands líčí profesní zápas obou mužů, i jejich osobní život, velmi lidsky, nezaujatě a shovívavě, s pochopením pro lidské slabosti a bez potřeby vynášet kategorické soudy. Podobně přistupuje i k dalším protagonistům knihy, byť současně nijak nerelativizuje zločiny spáchané lidmi, jako byl *Frank*, na lidech, jako byl *Buchholz*. Právě ona lidskost, nezaujatost a shovívavost je prvním výrazným rysem knihy. Dalším je neuvěřitelná pečlivost, se kterou *Sands* k tématu přistoupil. Kniha rozhodně není šita horkou jehlou, není pouhým kompilátem toho, co již napsalo deset autorů před ním. *Sands* sbíral materiál pro knihu po dobu několika let, během nichž navštívil desítky míst a archivů, prošel stohy archivních i dalších materiálů a navázal kontakt, a někdy i přátelství, s dlouhou řadou pamětníků. Metodologie sběru a vyhodnocování dat by sice možná neobstála v testu „vědeckosti“ a kniha, jak již bylo zmíněno, neobsahuje žádnou velkou tezi, hypotézu, či výzkumnou otázku, přesto se čtenář nemusí obávat, že by od ní odcházel s pocitem, že se nic nového nedozvěděl. K tomu přispívá i třetí významný rys knihy, tedy to, že autor píše jasným a srozumitelným jazykem, bez snahy čtenáře ohromit tím, kolik složitých výrazů a běžně nepoužívaných slov zná.

Čtvrtý rys knihy pak představuje fakt, že kniha vede k zamyšlení nejen nad tím, o čem přímo pojednává, jako je třeba vztah mezi zločinem genocidy a zločiny proti lidskosti, ale i nad tím, o čem přímo nepojednává, co je ale přítomno mezi řádky. Jde třeba o otázku „role jednotlivce v dějinách mezinárodního práva“, tedy o otázku toho, nakolik vývoj tohoto práva ovlivňují a formují aktivity a iniciativy konkrétních lidí. Kniha dobře ukazuje, že i když je mezinárodní právo tvořeno primárně státy, mohou se v jeho rámci prosadit koncepce původně navržené jednotlivými, i zcela izolovanými, akademiky či aktivisty. Např. mezinárodní trestní právo by se sice jistě v poválečném období zrodilo i bez *Lauterpachta* a *Lemkina*, jeho podobu ale právě oni dva výrazně spoluutvářeli a lze již jen spekulovat o tom, jak by systém vypadal bez jimi navržených kategorií.

⁴ Viz SCHABAS, William A. *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*. Cambridge University Press, 2000.

S tím souvisí ještě jeden motiv, který se při četbě opakovaně nabízí. *Lauterpacht* i *Lemkin* pocházeli z oblasti středovýchodní Evropy, základní právnické vzdělání získali na školách vyučujících v duchu kontinentální, rakousko-uherské tradice, a sám vznik mezinárodního trestního práva, a také mezinárodního práva lidských práv, úzce souvisel s událostmi, k nimž (v tomto případě bohužel) došlo zejména ve středovýchodní Evropě. Ona fiktivní Východo-západní ulice ve městě Lvov tak k vývoji moderního mezinárodního práva nepřispěla o nic méně než různé významné světové univerzity. V době, kdy je stále ještě (nebo možná znovu) na náš region často pohlíženo jako na určitou periferní oblast mezinárodního práva,⁵ neuškodí si tuto skutečnost občas připomenout. *Sandsova* kniha k tomu nabízí skutečně jedinečnou příležitost.

Veronika Bílková*

⁵ OBREGÓN, Liliana. *Peripheral Histories of International Law. Annual Review of Law and Social Science*. 2019, Vol. 15, s. 437–451.

* Doc. JUDr. PhDr. Veronika Bílková, Ph.D., E.MA. Katedra mezinárodního práva Právnické fakulty UK. E-mail: bilkova@prf.cuni.cz.